

КОНЦЕПТОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА РОМАН ДЖОНА БОЙНА «ХЛОПЧИК У СМУГАСТІЙ ПІЖАМІ»

THE CONCEPTUAL VIEW ON THE NOVEL OF JOHN BOYNE “THE BOY IN THE STRIPED PYJAMAS”

Ступницька Н.М.,

orcid.org/0000-0002-7560-0049

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Ленська О.О.,

orcid.org/0000-0001-8972-9962

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Стаття присвячена аналізу твору сучасного ірландського письменника Джона Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі». У роботі продемонстровано недостатню вивченість вітчизняними дослідниками цього роману і необхідність розширення парадигми досліджень згаданої літературної праці. Представлений у розвідці погляд із застосуванням концептологічного підходу сприяє введенню твору до сучасного кроснаукового дискурсу.

Звернено увагу на особливості оповіді роману, його сконцентованості не на фактографічній точності викладення історичних подій, а на емоційному впливі на читача. У статті надано точку зору письменника на особливості художньої літератури, яка спонукає читача до рефлексії та сконцентована на формуванні відповідного ставлення до тих чи інших питань.

Сконцентованість Джона Бойна на морально-етичній проблематиці зумовила специфічність побудови оповіді роману. Ретроспективний погляд на реалії Другої світової війни сфокусований не на важких боях та фронтових буднях, а на реакції дев'ятирічного хлопця на оточуючу його реальність. Такий прийом дозволяє письменнику відійти від фактичного фіксування історичних подій і загострити сприйняття тогочасних реалій, дивлячись на них очима дітей.

У запропонованій роботі висвітлено багатозначність категорії концепту та його значущість для сучасного кроскультурного наукового дискурсу. Основну увагу у статті сконцентовано на характеристиці концепту «дім», виявленні його онтологічної сутності та особливості його сприйняття персонажами твору. Особливість романної структури полягає у тому, що дім проходить через всю канву твору, пов'язує і роз'єднує героїв. З розвитком сюжету відбувається змінення концепту «дім», дуалістичне сприйняття якого розширюється і включає до свого складу й зовнішній простір. Нами заявлено, що концепт є персоніфікованим явищем, яке безпосередньо залежить від світосприйняття конкретної людини її здатності до рефлексії.

Через концепт «дім» письменник вводить незримий образ всевидячого автора, що дозволяє створити ефект присутності читача на місті подій і відкрити приховані таємниці дому.

Можна зробити висновок про перспективність подальшого розгляду роману як із застосуванням категорії концепту, так і використовуючи інші літературознавчі та кроскультурні дефініції.

Ключові слова: парадигма досліджень, кроснауковий дискурс, емоційний вплив, рефлексія, ретроспективний погляд, концепт, образ всевидячого автора.

The article is devoted to the analysis of the work of the modern Irish writer John Boyne “The Boy in the Striped Pyjamas”. The insufficient study of this novel by domestic researchers and the necessity for expanding the paradigm of research on the mentioned literary work are demonstrated in the work. The view presented in the research using a conceptual approach contributes to the introduction of the work into modern cross-disciplinary discourse.

Attention is drawn to the peculiarities of the novel's narrative, it is not focused on factual accuracy of the presentation of historical events, but it is focused on the emotional impact on the reader. The writer's point of view on the peculiarities of fiction, which encourages the reader to reflect and is focused on forming an appropriate attitude to certain issues is presented in the article.

John Boyne's focus on moral and ethical issues has determined the specificity of the novel's narrative structure. The retrospective view of the realities of World War II is focused not on the heavy battles and everyday life at the front, but on the reaction of a nine-year-old boy to the reality surrounding him. This technique allows the writer to move away from the actual recording of historical events and sharpen the perception of contemporary realities, looking at them through the eyes of children.

The ambiguity of the concept category and its significance for modern cross-cultural scientific discourse are highlighted in the proposed work. The main attention in the article is focused on the characteristics of the concept of “home”, the identification of its ontological essence and the peculiarities of its perception by the characters of the work. The peculiarity of the novel structure is that the home runs through the entire framework of the work, connecting and separating the heroes.

With the development of the plot, the concept of "home" changes, the dualistic perception of which expands and includes external space in its composition. We have stated that the concept is a personified phenomenon that directly depends on the worldview of a particular person and his ability to reflect.

Through the concept of "home", the writer introduces the invisible image of the all-seeing author, which allows him to create the effect of the reader's presence at the scene of events and reveal the hidden secrets of the house.

We can conclude that further consideration of the novel is promising both using the concept category and other literary and cross-cultural definitions.

Key words: the paradigm of research, cross-disciplinary discourse, emotional impact, to reflect, the retrospective view, concept, image of the all-seeing author.

Постановка проблеми. Твір нашого сучасника, ірландського письменника Джона Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі», викликає зацікавленість не тільки у читацькій аудиторії різного віку, але й у науковців-філологів. Подібна зацікавленість у творі обумовлена тим, що він торкається болючих подій минулого: Другої Світової війни, концентраційних таборів взагалі і Голокосту зокрема. Специфіка цього твору полягає у тому, що текст будується на перцепції дев'ятирічного хлопчика, його внутрішніх переживаннях і відгуках на оточуючу атмосферу, що суттєво розширює аналітичну парадигму, спонукаючи до крос-наукових розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Твір ставав предметом дослідження низки українських науковців. Відгук на книгу Г. Клименко-Синьоок, зацентований на оглядовому аналізі образів твору, наголошуючи, що «роман Джона Бойна вирізняється особливим типом світосприймання – дитячим» [1]. Також звертає на себе увагу стаття О.М. Похилюк, А.А. Ільченко «Стратегії фокалізації в романі Джона Бойна "Хлопчик у смугастій піжамі"», спрямована на визначення особливостей фокалізації притаманних твору [2]. Дослідниця С. Ковпик звернула увагу на особливості дитячого сприйняття страшної дійсності, що зображена у творі [3]. Запропонований огляд досліджень, свідчить про недостатню вивченість роману Джона Бойна, а обраний нами аспект взагалі не розглядався у літературознавчому вітчизняному дискурсі, що свідчить про актуальність обраної нами теми наукової розвідки.

Постановка завдання. Мета даної статті полягає у спробі проаналізувати роман Джона Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі» із застосуванням категорії концепту та заповнити існуючу лакуну у сучасному науковому полі.

Для досягнення цієї мети були поставлені наступні завдання:

- висвітлити особливості викладення історичних подій у художньому творі;
- зацентувати увагу на доцільності застосування категорії «концепт» при аналізі цього художнього твору;

– аналізувати особливості висвітлення концепту «дім» у тексті роману.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на специфічну історичну тематику твір не є документальним свідченням подій епохи, він не має на меті навести фактичні дані про події минулого, призначення його полягає у емоційному впливі на читача. Про це свідчить сам автор, зауважуючи, що його роман «навмисне має підзаголовок – притча (a fable), твір, у якому міститься мораль» [4]. Письменник наполягає, що його роман має заохотити до вивчення питання Голокосту, однак, на нашу думку, з урахуванням усіх загальнолюдських і морально-етичних колізій, не обмежуючись виключно епохальним втіленням цього явища, а розширюючи його й переводячи до світового масштабу.

Автор чітко усвідомлює, що художня література відіграє значну роль у знайомстві читачів із складними темами, але, як зазначає Бойн, треба розуміти, що «між уявою і реальністю існує законний простір» [4]. Твір художньої літератури зазвичай покликаний не надати фактичні, документальні відомості про певну подію, а звернутися до душі читача, спонукати до рефлексії та сформулювати відповідне ставлення до того, що мало місце і проектувати це на сьогодення, за словами письменника «співчуючи моїм головним героям... юний читач може навчитися співчуттю й добру» [4]. Наведене висловлювання чітко демонструє онтологічну спрямованість твору і вказує на те, що роман виходить власне за межі написаного тексту і виводить висвітлені у ньому проблеми до ноосферного рівня.

Сконцентрованість письменника на морально-етичній проблематиці обумовила вибір художніх засобів, одним з яких є структурна своєрідність художнього витвору. Головна особливість будови роману, на нашу думку, полягає у тому, що оповідь ведеться від особи маленького хлопчика, який, здається занадто необізнаним у тому, що відбувається навкруги, відірваним від реального життя. Такий прийом дозволяє автору, з одного боку, загострити сприйняття тогочасних подій і, з іншого боку, подивитися на них одночасно ззовні і зсередини. З точки зору С. Ковпик «Абсурдність

страшної реальності Дж. Бойн підкреслює завдяки художньому моделюванню наївного «рожевого» сприйняття двох дев'ятирічних хлопчиків» [3, с. 96]. Дитяче сприйняття трагічних подій епохи допомагає авторові відійти від фактичного фіксування тогочасних подій, сконцентрувавшись на їхньому сприйнятті дев'ятирічним хлопчиком. Так, на думку Г. Байєра [5], Дж. Бойн створив притчу, яка мала на меті не висвітлити історичні події, а звернутися до морально-етичної сторони питання, що, ми вважаємо, обумовлює доречність застосування такої дефініції, як «концепт» при аналізі згаданого твору.

Концепт являє собою багатогранну категорію, над якнайточнішим визначенням якої працюють сучасні науковці. Так, на думку В.Л. Іващенко, «концепт – це зосередження, «згусток» найрізноманітніших смислів, які об'єктивуються в системі значень окремо взятої мови і виникають в процесі пізнавальної (відображальної) діяльності людини» [6, с. 205]. Репрезентоване визначення не відображає достатньою мірою усієї багатоконпонентності й багатоваріантності поняття «концепту», адже концепт може вербалізуватися через мовні й немовні знаки, бути, навіть невербалізованим у людській свідомості. Аналізуючи твір Дж. Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі» слід спиратися саме на більш широке визначення концепту, запропоноване Ж. Краснобаєвою – Чорною, яка, розглядаючи концепт крізь призму специфічних властивостей, підкреслює його багатовимірність «зв'язок з мовою, мисленням, пам'яттю та психікою, абстрагування, етнокультурне забарвлення, автореферентність, безтілесність, відкритість, вічність, динамічний характер, гнучкість, множинність складників, потенційну суб'єктивність, тривалість і складність формування, стереотипність і константність, кодованість у чуттєво-образних уявленнях, відображення ментальної дійсності» [7, с. 41]. Дослідниця відзначає пізнавальну функціональність концепту із функцією збереження знань про світ, структурування знання, орієнтування у світі [7, с. 41].

Розгляд концепту саме з такої точки зору, вважаючи його певною ментальною одиницею, елементом свідомості, робить його своєрідним зв'язуючим компонентом внутрішніх переживань персонажа з їх зовнішнім проявом.

Доречно, на нашу думку, навести висловлювання Н.В. Слухай, що «визначення концепту в межах філософської теорії пізнання та відображення дійсності варіюються в такому діапазоні: від широкого (складні ментальні утворення – думка, знання, віра, причина, осмислені на основі

широкого онтологічного фону речей, які складають оточуючий світ, та власного досвіду людини) до дещо звуженого (сенси, якими оперує людина у процесі згортання) або інтеріоризації, знання про оточуючий світ, які зберігаються у вигляді квантів, таких як життя і смерть» [8, с. 464].

Ми дозволимо собі ще звузити предмети дійсності майже до точкового сприйняття і розпочати аналіз роману з однієї з центральних, на наш погляд, дефініцій твору, образу дому. Загальний концепт «дім» формувався ще з первісних етапів життя людини, пройшовши шлях від печер та хатин, до сучасних будівель з усіма зручностями, але незмінним залишилося відчуття безпеки, комфорту та затишку, що має надавати власна домівка. Подане письменником сприйняття дома вже з перших сторінок дозволяє розкрити його дуалістичну будову, подаючи його, з одного боку, як власне будівлю, а з іншого – як осередок родинного життя, зі своєю специфічною атмосферою. Читач отримує панорамну картину дому, опис якого відбувається з точки зору стороннього спостерігача, але не остороженого, а співчуваючого: «Це був дуже добрий будинок, який мав загалом п'ять поверхів, якщо врахувати підвальний поверх, де кухарка готувала їжу й де Марія та Ларс сиділи за столом, сперечалися й обзивали одне одного такими словами, яких Бруно не дозволяли вживати. І там була також маленька кімната нагорі з похиленими вікнами, з яких Бруно міг бачити весь Берлін, якщо ставав навшипиньки й міцно тримався за раму» [9, с. 11]. Через концепт «дім» відбулося введення ще одного незримого персонажу, образу всезнаючого і всевидячого автора, який, у свою чергу, створює своєрідний ефект присутності, відкриваючи нам усі таємниці дома.

У романі Д. Бойна дім проходить через всю канву твору, пов'язує і роз'єднує персонажів, власне кажучи, твір починається з прибуття Бруно до дому, який стає відправною точкою розвитку сюжету. Таким чином точкове сприйняття дома поглиблюється і розкриває перед нами свій внутрішній світ, що складається із людських взаємовідносин і дає змогу зрозуміти характерні риси дійових осіб оповіді. «Що ти робиш? – запитав він якомога ввічливішим тоном, бо хоч і не зрадив, прийшовши додому й побачивши, як хтось нишпорить у його речах, але мати завжди казала йому, що він повинен ставитися до Марії з пошаною й не наслідувати тих інтонацій, якими розмовляв із нею його батько: “Геть руки від моїх речей”» [9, с. 7]. Дім представ перед нами не тільки і не стільки власне будівлею, а як носій певної атмос-

фери, яку створюють люди, які в ньому мешкають, що й категоризує його як концепт і виявляє його багатшарову структуру.

По мірі розвитку сюжету відбувається розширення концепту «дім», який вже виходить за межі подвійного сприйняття дім – родина, але й охоплює набагато ширші кола, включаючи до свого складу й зовнішній простір. «Будинок у Берліні стояв на тихій вулиці, поруч із ним – інші великі будинки схожої форми, завжди було приємно дивитися на них, бо вони наче скидалися на його дім, але не зовсім, і в них жили інші хлопці, з якими він розважався (якщо вони були друзями) або уникав їх (якщо вони були джерелом неприємностей). Проте новий будинок стояв окремо – посеред порожнього, занедбаного місця, й інших будинків ніде не було видно, а це означало, що інші родини поблизу не жили і не жили інші хлопці – ані друзі, ані схильні до ворожечі» [9, с. 15]. Затишок і зручність для проживання старого дому протиставлено занедбаності і самотності нового. Дім у Берліні символізує людину, що співіснує з іншими у суспільстві, які схожі на вигляд, однак, мають різні погляди, різні вподобання та різні стосунки. Через концепт «дім» письменник торкається питання існування суспільства, різноманітності його складу як необхідної складової функціонування та розвитку людської спільноти, загального людського дому. Застосувавши прийом контрасту, автор показав самотність і, навіть, приреченість усіх мешканців будинку в умовах відсутності сприятливого оточення.

Концепт «дім» виходить власне за межі дому й сприймається вже як місцевість, як усе те, що оточує людину і створює особливе відчуття занурення у життя або відчуження від нього. «Навколо будинку в Берліні були інші вулиці з великими будинками, і коли ти прямував до центру міста, то завжди проминав людей, які кудись ішли й зупинялися побазікати одне з одним або казали, що їм немає коли зупинятися, не сьогодні, не тоді, коли вони мають зробити тисячу справ. Там були крамниці з яскравими вітринами й фруктові та овочеві кіоски з великими прилавками, наповненими капустою, цвітною капустою, морквою та злаками. Продавали тут також цибулю-порей, гриби, ріпу й розсаду; салат-латук і зелені боби, кабачки й пастернак. Бруно любив зупинятися перед цими прилавками, заплющувати очі й вдихати пахощі родини, відчуваючи, як у голові паморочиться від змішаного аромату зелені та життя. Але навколо нового будинку не було інших вулиць, ніхто тут тебе не проминав і не зупинявся біля

тебе, і ніде не було крамниць із прилавками, заваленими фруктами та городиною. Коли він заплющував очі, усе навколо нього ставало порожнім і холодним, наче він опинився в найсамотнішому місці у світі. Ніде – і то в самому його центрі» [9, с. 16]. Подібна деталізація може здатися надмірною, але на наш погляд, це одна з найважливіших цитат тексту, адже саме вона містить головну антитезу твору – бурхливе розмаїття життя протиставлене холодному, застиглому простору.

Рефлексує свідомість хлопця наче змішується з поглядом стороннього оповідача, дозволяючи опинитися поруч з Бруно і майже відчутти цей контраст, таким чином виникає ефект присутності читача на місті подій. Використання прийому спогадів дозволяє письменнику збільшити відчуття реальності подій, що описуються, з одного боку, а з іншого боку, не потребує надмірно точного фактичного матеріалу, більшою мірою орієнтуючись на імпресіоністичний аспект.

Взагалі, концепт являє собою ментальну одиницю, є елементом свідомості. Інформація з оточуючого нас середовища потрапляє до свідомості, формується у відповідні образи, відфільтровується, переробляється з урахуванням культурного коду і морально-етичних принципів кожної окремої людини. Концепт є своєрідним прошарком, посередником між людиною і реальним світом, являє собою поєднання понятійного, образного і ціннісного аспектів. Яскравим прикладом подібного поєднання є враження хлопчика від їхнього нового дому: «Але щось у новому домі навіювало Бруно думку, що тут ніхто ніколи не сміявся; тут не було з чого ані сміятися, ані радіти» [9, с. 16].

Новий дім став своєрідною розділовою лінією, що відділяє життя людей з красивим садом, з лісом і галявинами, від гнітючих умов концентраційного табору. Символічним є те, що саме з кімнати Бруно видно табір, він намагається зрозуміти, хто ці люди, що вони там роблять і чому там такі погані умови. Бажання зрозуміти, розібратися не полишає хлопця, він не може сказати так, як його сестра: «З мого віконця краєвид набагато краший» [9, с. 37]. Символічно, що їхні кімнати розташовані з різних боків дому, а концепт «дім» у Бруно розширюється й охоплює концентраційний табір, на існування якого герой не може не зважати. Концепт «дім» у Гретель не включає в себе місце за колючим дротом, вона не зважає на нього, живучи у світі «гарного краєвиду».

Схоже сприйняття концепту «дім» має батько хлопчика: «Дім – не будинок, або вулиця, або місто, або щось таке штучне, як цеглини чи вапно. Дім у тебе там, де перебуває твоя родина, хіба не так?»

[9, с. 44]. Все те, що дорого Бруно батько не вважає головним або цінним, він звужує розуміння дому, замінюючи його родиною. Концепт є індивідуалізованим явищем, яке напряду залежить від сприйняття людиною світу і себе у цьому світі, наявності чи відсутності рефлексуючої свідомості тощо. Бруно має значно ширший концепт, у якому є місце і родині, і будинку, і вулиці, і місту, батько ж не включає усі ці компоненти у свій концепт дому, що, на наш погляд, свідчить про його емоційну обмеженість.

Висновки. Зважаючи на поданий у статті матеріал можна зробити висновок, що роман Дж. Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі» не ставав об'єктом зацікавленості широкого кола науковців, що безумовно робить його перспективним для подальшого вивчення. Застосування категорії концепту до вивчення цього художнього твору сприятиме поглибленому розумінню і всебічному дослідженню твору, роблячи його предметом крос наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Клименко-Синьок Г. Джон Бойн «Хлопчик у смугастій піжамі». URL: <https://chytay-ua.com/view.php?id=1184> (дата звернення: 25.07.2025).
2. Похилук О.М., Ільченко А.А. Стратегії фокалізації в романі Джона Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі». *Стратегії розвитку та пріоритетні завдання філологічних наук* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 25–26 жовтня 2024 р. Львів_Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 139–143.
3. Ковпик С. Дитяча свідомість в умовах Голокосту (на матеріалі роману Дж. Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі»). *Літературний образ дитинства в часи кризи XX-XXI ст.* : монографія / за ред. К. Якубовської-Кравчик. Варшава, 2021. С. 95–104.
4. Sherwood H. The Boy in the Striped Pyjamas 'may fuel dangerous Holocaust fallacies'. *The Guardian*. 27 January 2022. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/jan/27/the-boy-in-the-striped-pyjamas-fuels-dangerous-holocaust-fallacies> (дата звернення: 25.07.2025)
5. Bayer G. World War II fiction and the ethics of trauma. *Ethics and Trauma in Contemporary British Fiction. DQR Studies in Literature*. 2011. Vol. 48. P. 155–174. DOI: https://doi.org/10.1163/9789401200080_009
6. Іващенко В.Л. Організація ментальності концепту. *Семантика мови і тексту*. Зб.ст. VIII міжнародної наукової конф. Івано-Франківськ: Плай, 2003. С. 202–208.
7. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Концептуальний аналіз як метод концептивістики (на матеріалі концепту ЖИТТЯ в українській фраземіці). *Українська мова*. 2009. №1. С. 41–52.
8. Слухай Н.В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномену. *Мовні і концептуальні картини світу : збірник наукових праць*. Київ. 2002. С. 462–470.
9. Бойн Дж. Хлопчик у смугастій піжамі : роман / пер. з англ. В. Шовкуна. Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. 192 с.